

Т. Р. Малофєєв,
аспірант, Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

ВИЗНАЧЕННЯ ІНДИКАТОРІВ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗВИТКУ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

У статті автором досліджено критерії регіональної ефективності, показники раціональної структури виробництва, критерії ефективності розвитку виробництва в регіоні, показники економічної ефективності виробництва в харчовій промисловості, показники економічної ефективності використання матеріальних ресурсів

The author examines the criteria of regional efficiency, indexes of rational pattern of production, criteria of efficiency of development of production in a region, indexes of economic efficiency of production in food retail industry, indexes of economic efficiency of the use of financial resources in the article

ВСТУП

Показники ефективності розвитку будь-якої галузі економіки мають визначатися на всіх стадіях відтворення, без чого неможливе поточне планування і довгострокове прогнозування, управління структурним реформуванням виробництва. Однією з цілей розвитку будь-якої галузі промисловості є досягнення необхідних структурних зрушень.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Проаналізувати індикатори розвитку харчової промисловості.

РЕЗУЛЬТАТИ

Необхідність реформування діючих форм і методів управління розвитком як господарського комплексу в цілому, так і його окремих галузей доведена і знайшла своє відображення у працях вітчизняних вчених-економістів. Зокрема, широко відображення науково-прикладних аспектів функціонування механізмів розвитку харчової промисловості знайшло у працях Є.І. Бойка, П.П. Борщевського, О.Б. Бутніка-Сіверського, А.Ф. Гончара, Д.В. Гака, В.І. Грушка, Б.М. Данилишина, А.В. Дейнеко, М.І. Долішнього, С.І. Дорогунцова, С.А. Дусановського, А.О. Заїнчовського, Й.О. Ладжанського, Ю.П. Лебединського, І.І. Лукінова, Л.О. Мармуль, О.М. Онищенко, А.В. Опацького, М.М. Паламарчука,

П.П. Руснака, П.Т. Саблука, В.Ф. Семенова, І.О. Сингаївського, Г.М. Сингаївського, В.М. Слюсара, А.Г. Чернюк, Пили В.І. та ін. Однак цілий ряд важливих питань цієї проблематики так ще не знайшли свого вирішення навіть зараз, коли створено сприятливе економічне середовище для їх розв'язань.

Найважливішим показником ефективності структурних змін в галузі, що виробляють продукцію, так і в галузях, що споживають її, є економія в затратах на виробництво продукції при фактичній структурі виробництва.

У харчовій промисловості основним показником раціональної структури виробництва має бути ступінь задоволення потреб населення на основі науково-обґрунтованих норм споживання продуктів харчування. Міжгалузеві і внутрішньогалузеві структурні зміни в харчовій промисловості повинні сприяти більш повному задоволенню населення продуктами харчування.

У цілому структурні зміни у харчовій промисловості проявляють свій вплив на економічну ефективність виробництва, перш за все через зниження витрат на виготовлення продукції, підвищення її конкурентоспроможності.

У цьому контексті особливого значення набуває обґрунтування критерію ефективності розвитку галузі і відповідної системи показ-

ників: узагальнюючого показника (або групи цих показників), що характеризує ефективність сукупних суспільних витрат на виробництво продукції часткових показників, які відображають ефективність використання найважливіших видів виробничих ресурсів, а також кількісно характеризують окремі складові ефективності виробництва.

Регіональна специфіка виробництва формує свої вимоги до критерію та показників ефективності його розвитку, які не є тотожними з критеріями і показниками народногосподарської та локальної ефективності виробництва. В теперішній час в науковій економічній літературі, на жаль, відсутнє єдине чітке уявлення про критерії та показники оцінки ефективності розвитку виробництва в регіоні. Це питання ускладнюється також тим, що докорінні перетворення в системі виробничих відносин в нашій країні, зміни в пріоритетах економічного розвитку вносять відповідні корективи в їх сутність.

Критерій регіональної ефективності має відображення результативності функціонування виробництва на певній території і бути мірилом раціональності розміщення галузі та використання всіх видів ресурсів, специфіки умов та факторів господарювання в регіоні. Він має враховувати ефект від використання в регіоні природних, трудових та виробничих ресурсів, а також результативність розвитку регіону з позиції забезпечення регіональної спеціалізації та комплексності, оптимальної збалансованості виробництва, дієвих міжрегіональних економічних зв'язків, відображаючи тим самим регіональні економічні інтереси.

Формами прояву критерію ефективності розвитку виробництва в регіоні, характеристикою її кількісної сторони є показники цього виду ефективності. Виходячи з сутності регіональної ефективності розвитку виробництва та її критерію, можна сформулювати вимоги до узагальнюючого показника або системи показників, що її характеризують: ці показники повинні враховувати економічні ефекти, які формуються під дією не тільки техніко-економічних, але й соціальних та екологічних факторів господарської діяльності, а також враховувати ефекти як у сфері виробництва, так і в сфері споживання продукції кожної конкретної галузі суспільного виробництва. Однак методи вираження регіонального аспекту ефективності ще недостатньо розроблені як в економічній теорії, так і в господарській практиці, а більшість пропозицій з даного питання перебувають лише у ста-

дії зародження.

Зокрема, є пропозиції: в якості узагальнюючого показника для характеристики регіональної ефективності розвитку економіки, використовуючи співвідношення сумарних виробничих витрат або прибутку на одиницю продукції в регіоні до аналітичного показника по країні в цілому. Виходячи з того, що основною виробничою функцією регіону є задоволення потреб його населення та народного господарства в певних видах продукції, пропонується також визначити узагальнюючий показник регіональної ефективності виробництва шляхом співставлення ввезення та вивезення продукції з регіону з коригуванням на рівень душевого споживання. Існують також пропозиції оцінювати ефективність розвитку виробництва в регіоні шляхом побудови індексних показників продуктивності праці, фондівддачі, собівартості продукції, з огляду на те, що використання такої системи показників ефективності дозволяє краще і різнобічніше оцінити роль регіону в народногосподарському розподілі праці.

Важливе місце в аналізі регіональних систем закордонними вченими займає використання "коефіцієнта локалізації" або "коефіцієнта спеціалізації".

Цей коефіцієнт розраховується таким чином:

$$LQ = \frac{E_{ij} / E_{nj}}{E_{i.} / E_{.n}} = \frac{E_{ij} / E_{i.}}{E_{.j} / E_{.n}}$$

де LQ — коефіцієнт локалізації,
 E_{ij} — чисельність зайнятих в j -ій галузі i -го регіону,

$E_{i.}$ — загальна кількість зайнятих в i -му регіоні,

$E_{.j}$ — чисельність зайнятих в j -ій галузі по країні в цілому,

$E_{.n}$ — загальна кількість зайнятих в країні [3].

Даний показник відображає відносну спеціалізацію регіону, бо якщо частка зайнятих у певній галузі в регіоні вища, ніж у країні в цілому, це означає, що надлишок працює на експорт з регіону. Такий підхід має ряд недоліків: по-перше, рівень продуктивності та співвідношення виробництва і споживання вважається однаковою по країні; по-друге, не враховується існування міжнародної зовнішньої торгівлі та ігноруються зустрічні перевезення. У той же час цей метод має значні переваги, які полягають у врахуванні непрямого експорту, простоті та в тому, що він не вимагає значних витрат. Все це зумовлює його широке застосування.

Важливе значення для вирішення науково-прикладних проблем розвитку, що розглядаються, мали

різні методики, які застосовувались при планово регульованій економіці для складання державних планів соціально-економічного розвитку, а також схем розвитку та розміщення продуктивних сил. У методичних вказівках до розробки державних планів народного господарства СРСР передбачалось для обґрунтування розміщення будівництва нових, розширення та реконструкції діючих підприємств визначати максимальний рівень ефективності на базі розрахунків усієї сукупності суспільних витрат за різними варіантами розміщення виробництва, а для вибору найкращого варіанта розміщення сукупні витрати визначались на основі положень Типової методики визначення ефективності капітальних вкладень. Остання для розрахунку локальних показників ефективності передбачала можливість використання прибутку або приросту річного обсягу прибутку. Однак рішення щодо здійснення капітальних вкладень повинні бути ефективними не тільки з позиції певного регіону, галузі або підприємства, але й з позицій усього народного господарства, поєднуючи, як вище зазначалось, галузеві, регіональні та народногосподарські інтереси, чого не дозволяє досягти зазначена методика.

Широке практичне застосування для розробки схем розвитку і розміщення продуктивних сил мала. Методика визначення економічної ефективності розміщення промислових підприємств. Для вибору найбільш ефективних варіантів розміщення виробництва за даною методикою в якості критеріального показника використовувалась показник приведених витрат, який розраховувався з урахуванням регіональних особливостей. Оцінка витрат для визначення ефективності розміщення виробництва за цією методикою базувалась на їх обрахуванні не за цінами, а за собівартістю, що дозволило враховувати не тільки прями, але й непрямі витрати, забезпечуючи цим отримання суми народногосподарських витрат. Однак недоліком даної методики було те, що вона дозволяла оцінити ефективність розміщення лише окремих виробництв, а вибір найбільш ефективного з точки зору регіональних умов, місця розташування виробництва будь-якої галузі не завжди призводить до мінімізації витрат в народногосподарському масштабі, оскільки ефективний варіант використання локальних ресурсів регіону в певній галузі може викликати більші за розміром додаткові витрати в галузях, які витіснятимуться в менш сприятливі для їх розвитку регіони. Тобто визначений за мінімумом приведених витрат варіант розміщення окремих

виробничих об'єктів означає одержання лише часткового (індивідуального) ефекту.

Неоднозначно сприймається в економічній літературі саме використання показника приведених витрат для аналізу регіональної ефективності виробництва. Деякі автори відзначають, що розрахунок тільки на мінімум приведених витрат не відповідає максимальному ефекту від розміщення виробництва [2], а також висувуються пропозиції про відмову при оцінці регіональної ефективності виробництва від показника наведених витрат та переходу до показника народногосподарського прибутку, який отримується в результаті функціонування конкретних виробництв у певному регіоні [5]. На наш погляд, показник приведених витрат повинен зберегти своє значення. Однак приведені витрати: як галузеві, так і індивідуальні, доцільно розраховувати як питомі витрати на одиницю, або умовний обсяг продукції, оскільки масштаби виробництва певного виду продукції в регіоні залежать від цілого комплексу локальних умов.

Порівняння галузевих та індивідуальних витрат характеризуватиме відносну ефективність розвитку виробництва певного виду продукції в конкретному регіоні, а розмір відносного ефекту може бути визначений як різниця двох величин, що характеризують середньогалузеві приведені витрати та індивідуальні витрати і розраховується за формулою:

$$E = (PB_c - PB_i) \times O, \text{ де:}$$

E — ефект від розвитку виробництва в регіоні, грн.;

PB_c — середньо-галузеві приведені витрати, грн.;

PB_i — індивідуальні витрати підприємств галузі, що розміщені в регіоні, грн.;

O — обсяг виробництва продукції підприємствами галузі в регіоні, грн.

Одним з найважливіших завдань раціоналізації функціонування галузей харчової промисловості є ефективне використання природних та сировинних ресурсів. Виходячи з цього, в якості узагальнюючого показника раціональної ефективності розвитку харчових виробництв може використовуватись також показник ресурсівддачі, який розраховується таким чином:

$$E = \frac{\Pi}{P} = (BP - (MB + A + 3\Pi)) / P,$$

де E — показник ефективності, грн.;

Π — прибуток, грн.;

BP — валова продукція, грн.;

MB — матеріальні витрати, грн.;

3Π — заробітна плата, грн.;

P — ресурси, що використовуються;

А — амортизаційні відрахування, грн.

Для порівняльного економічного ефекту від вдосконалення розміщення підприємств харчової промисловості в певному регіоні доцільно обчислювати розмір економічного ефекту за рахунок покращення використання потенціалу регіону, який може бути виражений такою формулою:

$$E_n = (P_c - P_p) \times O, \text{ де:}$$

E_n — порівняльний ефект, грн.;

P_c — ресурсомісткість виробництва по країні, грн.;

P_p — ресурсомісткість виробництва в регіоні, грн.;

O — обсяг виробництва даного виду продукції в регіоні, грн.

Ефективність територіальної організації харчової промисловості відображають також показники спеціалізації, концентрації, комбінування, розміщення та формування регіональних сировинних зон підприємств, які висвітлені в науковій економічній літературі [1].

До системи показників регіональної ефективності розвитку харчової промисловості також входять як узагальнюючі показники ефективності виробництва, так і спеціальні показники ефективності.

До узагальнюючих показників економічної ефективності виробництва в харчовій промисловості належать: зростання виробництва продукції у вартісному вираженні; виробництво продукції на одну гривню витрат; відносна економія основних виробничих фондів, нормованих обігових коштів, матеріальних витрат, фонду оплати праці; витрати на одну гривню товарної продукції. Спеціальні показники характеризують економічну ефективність використання живої праці, основних виробничих фондів на підприємствах харчової промисловості, ефективність використання обігових коштів та капітальних вкладень, матеріальних ресурсів, ефективність науково-технічного прогресу та якості продукції.

Економічну ефективність використання живої праці характеризують такі показники, як виробництво товарної або чистої продукції на одного працівника промислово-виробничого персоналу; частка приросту продукції за рахунок підвищення продуктивності праці; виробництво основних видів продукції в натуральному вираженні на одного робітника промислово-виробничого персоналу; коефіцієнт ефективності використання робочого часу; економія живої праці порівняно з умовами базисного року.

До показників економічної ефективності використання основних фондів, обігових коштів і капітальних вкладень належать такі вартісні та натуральні показники, як фондовіддача, виробництво товарної або

чистої продукції на одну гривню середньорічної вартості обігових коштів; співвідношення обігових коштів і приросту товарної продукції; відношення приросту чистої продукції або прибутку до капітальних вкладень, що обумовили цей приріст; питомі капітальні вкладення на одиницю виробничих потужностей, які вводяться в дію, та на одну гривню приросту продукції; коефіцієнти екстенсивного та інтенсивного використання виробничих потужностей, інтегральний коефіцієнт використання виробничих потужностей; тривалість одного обороту нормованих обігових коштів, строк окупності капітальних вкладень.

До показників економічної ефективності використання матеріальних ресурсів належать показники: матеріальні витрати (за винятком амортизації); матеріальні витрати по сировині і основних матеріалах, по паливно-енергетичних ресурсах, по допоміжних матеріалах в розрахунок на одну гривню товарної або чистої продукції; витрати сировини та основних матеріалів на виробництво основних видів продукції в натуральному вираженні; коефіцієнт вилучення корисних компонентів з основних видів сировини; вихід продукції з переробленої сировини та основних матеріалів; витрати паливно-енергетичних ресурсів на переробку сировини або на виробництво основних видів продукції в натуральному вираженні; витрати допоміжних матеріалів на виробництво основних видів продукції в натуральному вираженні; витрати допоміжних матеріалів на виробництво основних видів продукції в натуральному вираженні; економія сировини, основних матеріалів, палива, енергії та інших матеріальних ресурсів.

Економічна ефективність науково-технічного прогресу характеризується такими показниками, як економічний ефект від проведення заходів науково-технічного прогресу; економія від зниження собівартості продукції за рахунок науково-технічних заходів; приріст прибутку, економія матеріальних ресурсів, економія фонду заробітної плати, а також абсолютне скорочення витрат ручної праці за рахунок науково-технічних заходів; відносне вивільнення чисельності працівників; економія сировини, основних матеріалів, паливно-енергетичних та інших матеріальних ресурсів, зростання продуктивності праці та рентабельності виробництва за рахунок цього фактора.

Застосування спеціальних показників ефективності виробництва дозволяє дати більш повну характеристику витрат та ресурсів на виробництво, до того ж, натуральний аспект спеціальних показників економічної ефективності найкращим чи-

ном відображає особливості окремих галузей харчової промисловості.

Необхідно також підкреслити, що система показників економічної ефективності в різних галузях харчової промисловості відрізняється специфічною спрямованістю, тому в окремих галузях розроблені та використовуються в практиці, обліку, аналізу та прогнозування системи показників, які можуть бути використані для визначення регіональної ефективності розвитку та розміщення цих галузей шляхом співставлення їх рівнів в окремих регіонах з середніми по країні [4]. Сьогодні для територій, що характеризуються високим рівнем господарського освоєння, до яких належить Україна і Тернопільський регіон зокрема, при визначенні регіональної ефективності розвитку харчової промисловості необхідно обов'язково враховувати екологічні та соціальні фактори, які обумовлюються виробничою діяльністю.

Для врахування екологічних і соціальних ефектів при визначенні регіональної ефективності розвитку харчової промисловості існує два альтернативних підходи. Перший полягає в тому що, до складу результатів, які визнаються критерієм економічної ефективності, входить досить повна грошова оцінка соціально-економічних наслідків функціонування певного підприємства або здійснення певного проекту. Однак слід зазначити, що ця грошова оцінка являє собою досить складне завдання, тому що такого роду ефект лише частково може бути відображений у вартісних показниках, і в ряді випадків необхідно застосовувати показники натуральні. При другому підході формуються спеціальні вимоги визначення кількісних рівнів соціально-екологічних характеристик об'єкта (наприклад, допустимі норми концентрації шкідливих речовин у водному та повітряному басейнах і т.д.), які виступають в якості обмежень для вибору варіантів розвитку або функціонування харчових підприємств.

Таким чином, оцінка регіональної ефективності вимагає врахування значної кількості факторів, що мають різний характер: технологічні, які визначають техніко-економічну специфіку кожної галузі, та регіональні, які формуються під впливом природних, економічних, соціальних і екологічних умов регіону. Полегшити вирішення цього складного завдання дозволяє застосування економіко-математичних методів.

Найважливішими показниками для постановки завдань територіальної організації харчової промисловості є витрати, пов'язані з виробництвом сировини, її транспортуванням та промисловою переробкою. Чинник високої матеріаломісткості,

а також рівень транспортабельності сировини та продукції, визначають особливості різних галузей харчової промисловості, які необхідно враховувати при побудові економіко-математичних моделей для вибору варіанту подальшого розвитку і розміщення харчових виробництв у регіоні.

Галузі, які переробляють мало-транспортабельну сировину, що швидко псується — буряко-цукрова, плодоовочева, первинне виноробство, спиртова, крохмало-патокова, переробка м'яса, худоби та птиці, молочна та ін., розміщуються в районах виробництва сільськогосподарської сировини. Їх розвиток залежить від виду сільськогосподарської сировини, що переробляється, обсягів виробництва, умов заготівлі і транспортування. Тому для вибору найбільш ефективного варіанту розвитку цих галузей необхідно передбачити мінімізацію сукупних витрат на виробництво сільськогосподарської сировини та її транспортування до переробних підприємств, а також витрат на промислово-переробку сировини; враховувати капітальні вкладення не тільки в будівництво переробних підприємств, а й у організацію сировинної бази.

Для галузей, розміщення яких орієнтується на споживання готової продукції, таких як хлібопекарська, макаронна, кондитерська, вторинне виноробство, пивоварна, виробництво безалкогольних напоїв, лікерогорілчана, виробництво продукції з незбираного молока та інші, які переробляють головним чином транспортабельну сировину та виробляють продукцію, що не підлягає тривалому перевезенню, визначальну роль відіграє мінімізація сукупних витрат на виробництво та транспортування готової продукції.

Для вибору оптимального варіанта розвитку галузей, що переробляють транспортабельну сільськогосподарську сировину та випускають транспортабельну кінцеву продукцію, таких, як борошномельно-круп'яна, цукрово-рафінадна, олійно-жирова, тютюново-махоркова та інші, поряд з мінімізацією витрат на виробництво продукції однаковою мірою повинні бути враховані як витрати на транспортування готової продукції споживачам, так і витрати на транспортування сировини на підприємства.

Таким чином, з огляду на те, що ефективність розвитку харчової промисловості визначається завданням найбільш повної переробки сировинних ресурсів з максимальним виходом високоякісної продукції при мінімальних виробничих витратах та навантаженні на навколишнє природне середовище, одним з найважливіших її узагальнюючих показ-

ників є показник ресурсовіддачі. Однак складність і багатогранність процесів регіонального розвитку харчової промисловості та дію багатьох чинників його ефективності не можливо відобразити в одному показникові, тому на регіональному рівні повинна використовуватись система показників, яка може розширюватись або скорочуватись за рахунок спеціальних показників ефективності в залежності від призначення робіт щодо її оцінки. Спеціальні показники можуть слугувати для оцінки окремих важливих сторін ефективності, аналізу чинників утворення економічного ефекту, перевірки вихідних посилянь при розробці різних варіантів розвитку та розміщення підприємств харчової промисловості, задоволення потреб населення в продуктах необхідної якості й асортименту. Реалізація такого підходу дозволяє найбільш повно врахувати всі пріоритети розвитку харчової промисловості в регіоні.

Особливе значення системний аналіз показників ефективності розвитку харчової промисловості має для тих регіонів, в яких вона є галузю спеціалізації, адже ефективність розвитку таких галузей характеризує рівень господарської діяльності певних регіонів в цілому, оскільки якість роботи галузей спеціалізації значною мірою залежить від збалансованості виробництва в регіоні, стану його обслуговуючих галузей та інфраструктури.

ВИСНОВКИ

Встановлено, що існує нагальна потреба у формуванні нової регіональної політики, головним завданням якої є створення таких умов, щоб кожний район міг, з одного боку, найбільш повно реалізувати можливість свого господарства, а з іншого — мав відносно господарську незалежність, що зумовлює необхідність визначення методологічних засад оцінки економічного і соціального розвитку регіонів в цілому та окремих галузей їх господарських комплексів, провідну роль в яких відіграє харчова промисловість.

Важливим питанням при розробці такої методики є вибір та обґрунтування критерію регіональної ефективності розвитку галузі і відповідної системи показників. До системи показників регіональної ефективності розвитку харчової промисловості входять як узагальнюючі показники ефективності виробництва, так і спеціальні показники ефективності, які враховують особливості галузі.

До узагальнюючих показників економічної ефективності виробництва в харчовій промисловості належать: зростання виробництва продукції у вартісному вираженні; ви-

робництво продукції на одну гривню витрат; відносна економія основних виробничих фондів, нормативних обігових коштів, матеріальних витрат, фонду оплати праці, рентабельність; витрати на одну гривню товарної продукції; виробництво основних видів продукції в натуральному вираженні в розрахунку на один гектар посівних площ відповідних видів сільськогосподарських культур.

Спеціальні показники характеризують економічну ефективність використання праці, основних виробничих фондів на підприємствах харчової промисловості, ефективність використання обігових коштів та капітальних вкладень, матеріальних ресурсів, ефективність науково-технічного прогресу та якості продукції.

В основу визначення критерію регіональної ефективності розвитку виробництва має бути покладена його якісна характеристика. Виходячи з цього, критерій регіональної ефективності відображає результативність функціонування виробництва на певній території, є мірилом раціональності розміщення галузі та використання всіх видів ресурсів, специфіки умов та факторів господарювання в регіоні. Він включає народногосподарський ефект від використання в регіоні природних, трудових та виробничих ресурсів, враховуючи суспільно-необхідні витрати, що складаються в суспільному виробництві країни, а також результативність розвитку регіону з позицій забезпечення раціональної спеціалізації та комплексності, оптимальної збалансованості виробництва, дієвих міжрегіональних економічних зв'язків, відображаючи таким чином регіональні економічні інтереси.

Література:

1. Дейнеко А. В. Розвиток харчової промисловості України в умовах ринкових перетворень. — К.: Знання, 1999 р. — 331 с.
2. Експортний потенціал України на російському векторі: стан і прогноз / За ред. Пирожкова С.І., Сухорукова А.І. К.: НІУРВ, 1988. — 168 с.
3. Ичитовкин Б.Н. Малые формы хозяйствования. — М.: Экономика, 1991. — 170 с.
4. Кузанавили Р.К., Карпинская А.В. Модель разработки программы реструктуризации предприятий пищевой промышленности // Труды Одесского политехнического университета. Вып. 3(9), 1999 — Одесса, "ТЭС", 1999, с. 273—277.
5. Статистичний щорічник України за 2006 рік: Держкомстат України, К.: Техніка, 2007. — С. 136.

Стаття надійшла до редакції 05.11.2008 р.